

Prof. dr hab. Jan Adamowski

Kierownik Zakładu Kultury Polskiej

w Instytucie Kulturoznawstwa UMCS

w Lublinie

Recenzja rozprawy doktorskiej magister Karoliny Wandy Rutkowskiej „Regionalizm łowicki w okresie Polski Ludowej”, napisanej pod kierunkiem naukowym prof. nadzw. dr. hab. Andrzeja Lecha oraz promotora pomocniczego dr. Damiana Kasprzyka na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018, s. 369

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Karoliny Wandy Rutkowskiej jawi się jako praca przemyślana, zwarta i podejmująca istotną, nie tylko w perspektywie regionalnej, problematykę. Odpowiada też – jak podkreślał Jerzy Topolski, zasadniczemu metodologicznemu kryterium takich badań, ponieważ ich przedmiotem jest konkretny region historyczny (J. Topolski, *Refleksje metodologiczne o badaniach regionalnych w zakresie historii*, „Region Lubelski”, Lublin 1988 nr 3(5), s.17). Dla naszych potrzeb możemy ową uwagę także rozszerzyć na problematykę kulturową, ponieważ i z tego względu Łowickie dosyć powszechnie, zarówno w świadomości samych mieszkańców subregionu jak i niewątpliwie całej Polski, jest postrzegane jako obszar mający wyraźne cechy wyróżniające i odróżniające. Zatem, w powyżej zarysowanej perspektywie należy uznać, że temat rozprawy jest dobrany niezwykle celnie i poprawnie metodologicznie.

Należy też zauważyć, że w warunkach polskich ruch regionalistyczny od dawna był znaczącym składnikiem życia społecznego i narodowego. „Ruch regionalny czerpał z wielkiego swego dorobku okresu zaborów. Do tego dorobku należała przyswojona już społeczeństwu idea, nawiązująca bezpośrednio do europejskiej teorii regionalizmu, bądź powstała samorzutnie jako urzeczywistnienie haseł patriotyzmu” (J. Burszta, *Kultura ludowa – kultura narodowa. Szkice i rozprawy*, Warszawa 1974, s. 282). Wymownym w tym zakresie przykładem jest chociażby działalność Stefana Żeromskiego. W okresie międzywojennym została też opracowana polska ideologia regionalizmu, kształtowana m. in. przez takich badaczy jak A. Patkowski – autor opublikowanej w 1924 roku obszernej rozprawy pt. „Regionalizm w Europie”. A jak zauważyła J. Orynżyna – działaczka społeczno-kulturalna tamtego okresu: „Regionalizm stawał się urzędową ideologią administracji, która mobilizowała ekonomistów, geografów, etnografów, geologów, rolników w celu skupienia i

skoordynowania ich prac na danej ziemi” (J. Oryńczyna, *O sztukę ludową. Pamiętnik pracy*, Warszawa 1965, s.63). I chociaż odmian regionalizmu może być wiele, to w tym okresie kultura ludowa - w różnych jej przejawach, stała się istotnym eksponentem regionalizmu. Zauważa to zjawisko cytowany już wcześniej J. Burszta, który pisze: „Działające w ruchu regionalistycznym okresu międzywojennego regionalne instytuty naukowe, towarzystwa społeczno-kulturalne i turystyczno-krajoznawcze, zrzeszenia młodzieżowe itd., nie tylko badały i ochraniały kulturę ludową swego regionu, ale usiłowały ją swoiście rozwijać i prezentować: na uroczystościach religijnych, lokalnych i państwowych występowały grupy młodzieżowe w strojach ludowych z ludowymi instrumentami, pieśniami i z niektórymi rekwizytami tradycyjnej kultury; urządzano pokazy wyrobów ceramicznych opartych na wzorach ludowych, dywanów, kilimów, adaptowanych haftów ludowych itd. Szeroko odtwarzało się w plenerze i na scenie obrzędy ludowe, w tym dożynki, a zwłaszcza coraz częściej obrzędy weselne itp. W tym samym duchu pracowali też indywidualni działacze kultury” (J. Burszta, op. cit., s.283).

Tak też było i na obszarze Łowickiego. Natomiast kolejnemu, to jest już powojennemu, okresowi regionalizmu łowickiego, a ściślej mówiąc – czasom Polski Ludowej, poświęcona jest rozprawa doktorska mgr K. W. Rutkowskiej, którą generalnie oceniam wysoko. Moja ocena jest oparta na następujących przesłankach:

1. Trafnie – zakresowo i metodologicznie, sformułowany jest jej temat. Ma on również i tę zaletę, że tak zakrojony przedmiot badań odpowiada na zapotrzebowanie merytoryczne – dotychczas nie było takiej syntezy charakterystyki regionalizmu łowickiego, ale również społeczne – rozprawa, doceniając dotychczasowe działania, motywuje jednocześnie do rozwoju współczesnego ruchu regionalistycznego na badanym obszarze.
2. Bardzo wysoko oceniam podstawę źródłową rozprawy mgr K. W. Rutkowskiej. Praca ta jest bowiem oparta na niezwykle obszernych i różnorodnych a względem siebie – komplementarnych źródłach, którymi są:
  - archiwa poszczególnych instytucji państwowych, archiwa kościelne (parafialne), szkolne, prywatne (łowickich działaczy regionalnych). Łącznie autorka skorzystała z materiałów pochodzących z 17 archiwów;
  - materiałowe publikacje prasowe, które pochodzą z aż 57 tytułów prasowych – ściśle regionalnych ale i tych o szerszym zasięgu;
  - obszernie – w sensie ilości i długości prowadzonych rozmów, własne wywiady z osobami działającymi w łowickim ruchu regionalistycznym. Jest ich w sumie 63 i stanowią one istotną podstawę do podjętych w różnych rozdziałach analiz i konstatacji.
3. Pomimo tego, że rozprawa oparta jest na tak bogatych i zróżnicowanych źródłach autorka wykazała się umiejętnością ich krytycznej analizy i budowania bardzo umotywowanych sądów o charakterze ogólnym. Jest to już atrybut dosyć dojrzałego badacza. Można zatem powiedzieć, że doktorantka posiada kompetencje do samodzielnego prowadzenia badań naukowych.

4. Pozytywnie oceniam także zaproponowaną ale i dosyć przejrzyste zrealizowaną w rozprawie kompozycję pracy. Rozpoczyna się ona od przedstawienia cech wyznaczających definicję podstawowego dla autorki pojęcia jakim jest region kulturowy – ma ona charakter definicji operacyjnej, wskazania na rolę elementów kultury ludowej w wyznaczaniu zakresu semantycznego pojęcia oraz naszkicowaniu stanu badań nad regionalizmem łowickim. W dalszym ciągu rozprawy doktorantka dokonuje analizy podjętego głównego tematu, czyli sposobów uprawiania regionalizmu w subregionie łowickim w okresie Polski Ludowej. Analiza ta jest usystematyzowana według kryterium czasowego a cezury tej segmentacji są wyraziste i merytorycznie umotywowane. Pracę zwieńcza tradycyjne podsumowanie (zauważmy wszakże, że też każdy z rozdziałów ma swoje krótkie podsumowania).

5. Do swojej rozprawy autorka dołącza także aneks. W moim przekonaniu nie jest to jednak tylko formalny dodatek, jak można dosłownie przetłumaczyć owo wyrażenie. We wspomnianym aneksie odnajdujemy bowiem właściwie drugą – po głównej rozprawie, rozpoczętą, samodzielną publikację. Mam tu na myśli przede wszystkim „Słownik regionalistów łowickich okresu Polski Ludowej”. Zawiera on już ponad 160 zebranych nazwisk. Niektóre hasła są już nawet bardzo dokładnie opracowane – łącznie z chyba pełną bibliografią wydawniczą poszczególnych osób (jak przykładowo na stronach 346 – 351) Jan Wegner 1909 – 1996), inne hasła będzie jeszcze można uzupełnić (jak np. Julian Brzozowski (1925 – 2002) – poprzez pełniejsze wykorzystanie archiwów Stowarzyszenia Twórców Ludowych w Lublinie czy Stanisław Madanowski – poprzez odwołanie się do materiałów związanych z Ogólnopolskim Festiwałem Kapel i Śpiewaków Ludowych jaki corocznie odbywa się w Kazimierzu nad Wisłą. Opublikowanie takiej pozycji na pewno będzie niezwykle przydatne dla dalszych badań regionalnych. Jednakże z moich obserwacji wynika, że taka publikacja (poszerzona o regionalistów działających również w innych okresach), będzie też niezwykle ważna z tego powodu, że upamiętnia czasem zapomniane już postaci, a ich działalność była i jest istotna dla budowania kulturowej i społecznej tożsamości regionu łowickiego.

6. Trafne jest też wskazanie autorki na rolę poszczególnych elementów kultury ludowej w łowickich działaniach regionalistycznych. Są one szerzej znane czytelnikowi ogólnopolskiemu i również współcześnie doceniane. Świadczy o tym chociażby wpis łowickiej procesji Bożego Ciała do polskiego rejestru niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Jak wykazała to autorka rozprawy, dorobek ten jest z powodzeniem wykorzystywany w działaniach promocyjnych, co motywuje do prowadzenia jeszcze bardziej systematycznych działań ochronnych na rzecz tego dziedzictwa – przez programową działalność poszczególnych instytucji, stowarzyszenia, rozwijanie badań, wydawnictwa naukowe i popularno-naukowe, edukację systemową i poza systemową.

7. Chcę również podkreślić, że analizy doktorantki są umieszczone w szerszym kontekście kulturowym. Z jednej strony jest to kontekst historyczny – co dokumentują rozważania o prekursorach regionalizmu łowickiego, a z drugiej – przytaczane zwykle

na wstępie poszczególnych rozdziałów analitycznych, charakterystyki społeczno-politycznych uwarunkowań ogólnopolskich. Daje to możliwość rzeczywistych i możliwych do osiągnięcia efektów działań regionalizmu łowickiego.

7. Uwzględniając całościową refleksję po lekturze przedstawionej do zaopiniowania rozprawy doktorskiej mgr K. W. Rutkowskiej oraz sformułowane wyżej uwagi szczegółowsze dochodzę do wniosku, że autorka nie tylko dobrze scharakteryzowała łowicki regionalizm w badanym okresie ale i udowodniła postawione na wstępie główne tezy swojej pracy. Co prawda w wyróżnionych okresach miał on także niejednolite oblicza ale generalnie był to czas działań ograniczanych oraz inspirowanych politycznie. Cenzura dokonywała wyboru problematyki i dominowała, sterowana odgórnie, instytucjonalizacja form modelowej działalności. Właściwie jedynym niezależnym oraz instytucjonalnym podmiotem takich działań był tylko Kościół.

8. Kolejną uwagę o charakterze ogólnym, która jest także formą mojej pozytywnej oceny rozprawy, kieruję zarówno do autorki a może przede wszystkim do łowickich działaczy regionalnych i tamtejszych władz samorządowych. Wnioskuje o jej publikację (po odpowiednim przygotowaniu redakcyjnym). Motywację do tego wniosku, jak mniemam, zamieściłem już wcześniej.

Jak każda praca naukowa, także i rozprawa doktorska p. K. W. Rutkowskiej, może inspirować do podjęcia dyskusji czy sformułowania konkretnych, szczegółowych uwag. Część z tych niżej przedstawionych można traktować jako dyskusyjne ale ponieważ wcześniej wskazałem na potrzebę publikacji rozprawy to przypuszczam, że mogą się one przydać na przyszłość. Wydaje się bowiem, że problematyka regionalizmu będzie ważnym tematem badawczym autorki także w jej dalszej działalności naukowej. Przedstawię je w kilku punktach:

- W tak zwanej części teoretycznej zabrakło mi odwołań do wypracowanej polskiej tradycji ideologii regionalizmu sformułowanej w okresie międzywojennym, przede wszystkim przez A. Patkowskiego ale i innych (S. Ossowski, J. S. Bystron, J. Chałasiński itd.), a wdrażanych przez wielu innych: literatów (np. S. Żeromski, J. Kasprzewicz), twórców teatralnych – z L. Schillerem na czele, kompozytorów (np. K. Szymanowski), artystów – Z. Stryjeńska, nauczycieli czy działaczy kulturalnych (np. J. Oryńczyna, J. Cierniak, I. i Z. Solarzowie) itd.

Przywołuję te nazwiska dlatego, ponieważ mam przekonanie, że współczesny regionalizm dużo im zawdzięcza nie tylko w obszarze budowania idei ale także pragmatycznego korzystania przez wypracowane przez nich formy konkretnych działań.

- Kontynuując niejako kwestię odwołań do wcześniejszego dorobku chcę zauważyć, że w przedstawianiu protoplastów łowickiego regionalizmu zabrakło mi nazwiska O. Kolberga, który w części I *Mazowska* w kilku miejscach prezentuje dokumentację z Łowicza i okolic, np. od s.29 – charakterystyka miejscowości, s. 54 – opis stroju, s.152 – 154 – dokumentacja dwu wersji *gajka* itd. (por. *Dzieła wszystkie*, t.24, Wrocław – Poznań 1963).

- Przedstawiony w maszynopisie rozprawy jej zakres bibliograficzny jest obszerny i pewnie w jakimś sensie wystarczający. Nie będę zatem nadmiernie go rozszerzał. Ale – oprócz nazwisk i prac już wcześniej wymienionych, dodam tylko jedną. Jest to praca o regionalizmie podhalańskim: Ewa Nowicka, Anna Wrona, *Regionalizm czy nowa etniczność. Wieś podhalańska w XXI wieku*, Kraków 2015. W moim przekonaniu jest to opracowanie jakby paralelne do omawianego – w sensie zakresu tematycznego (wybrany został wyrazisty subregion kulturowy) i metodologicznie. Jej walorem jest też analiza regionalizmu w wersji najbardziej współczesnej. Jest to również potwierdzenie istotności tej problematyki.

- W zestawie bibliograficznym (s.276) w przywołaniu pozycji „J. Bartmiński” należy dodać drugiego autora tego artykułu, którym jest Józef Styk.

- Zupełnie słusznie autorka w swoim opracowaniu często informuje o działalności regionalnych zespołów folklorystycznych. Ponieważ nierzadko jednak mają one charakter zespołów pieśni i tańca (co odzwierciedlają także ich oficjalne nazwy), proponowałbym włączyć do przyszłych rozważań także kwestię ich repertuaru. Da to możliwość odnalezienia w ich działalności elementów rodzimych, zatem prawdziwie regionalnych i odróżnienia ich od zespołów „opracowanych” i „stylizowanych” – które budują swój repertuar na elementach ogólnopolskich, a więc zglobalizowanych.

- W definiowaniu pojęcia ale i każdego indywidualnego, konkretnego regionu podkreśla się, że zawsze ważnym składnikiem jest używany na tym obszarze język. Autorka rozprawy także na stronach 36 – 39 przywołuje (za prof. Haliną Koneczną) zestaw „łowickich” cech fonetycznych i kilka morfologicznych (końcówki). Nie ma tu jednak żadnych przykładów z zakresu leksyki a tych jest przecież zawsze najwięcej. Jednakże przywołanie 17 różnych cech mowy z obszaru łowickiego nie może upoważniać do wydzielania na tej podstawie odrębnego dialektu (s.37). Według badań uznanych dialektologów (w tym pochodzącego z Łodzi prof. Karola Dejny) obszar językowy Łowicza i okolic przynależy do dialektu mazowieckiego, który obejmuje „województwo warszawskie z przyległymi powiatami województw: łódzkiego (Kutno, Łowicz, Skierniewice, Rawa Mazowiecka), kieleckiego (Białobrzegi, Radom, Zwoleń, Kozienice), lubelskiego (Puławy, Lubartów, Parczew, Radzyń, Łuków)...” (por. Karol Dejna, *Dialekty polskie*, s.241, wyd. II, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993) oraz obszary na północ od Warszawy.

- W kwestii języka chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na inną drobną sprawę. Tekst całej rozprawy jest napisany językiem komunikatywnym oraz stylistycznie i gramatycznie poprawnym. Zauważyłem jednak pewne uchybienie i niekonsekwencję w zapisie tytułów niektórych czasopism, jak: „Literatura Ludowa” (s.289 i w tekście głównym rozprawy) czy „Roczniki Łowickie” (s. 288). W obu wypadkach pisałbym dużymi literami – jak w niniejszej recenzji.

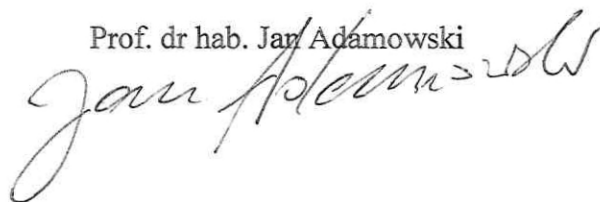
- I na koniec jeszcze jedna refleksja natury ogólniejszej. Pretekstem do podjęcia tej uwagi jest momentami bardzo szczegółowa charakterystyka działalności poszczególnych instytucji, w której przywoływane są np. spotkania ze znanymi literatami czy niektóre koncerty muzyczne z repertuarem ogólnopolskim. Powstaje tu pytanie: Czy jest to jeszcze regionalizm? Czy wszystko co się dzieje na obszarze danego regionu jest już regionalizmem? Czy regionalizm

to jednak przede wszystkim cechy wyróżniające lub od dawna zastane, utrwalone na danym obszarze, mające tak zwany uzus, a przez to charakterystyczne.

Reasumując wszystkie wcześniej przedstawione opinie i uwagi stwierdzam, że lektura przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej mgr K. W. Rutkowskiej „*Regionalizm łowicki w okresie Polski Ludowej*”, Łódź 2018 wykazała, że jej autorka posiada już znacznie zaawansowaną wiedzę z zakresu etnologii i szerzej – antropologii kulturowej. Nabyła umiejętności krytycznej analizy materiałów źródłowych, potrafi w sposób systematyczny i metodologicznie poprawny pozyskiwać własne źródła w trakcie eksploracji terenowych, jest przygotowana do prowadzenia samodzielnych badań naukowych. Przygotowaną rozprawę ocenia pozytywnie. Zatem, rozprawa magister Karoliny Wandy Rutkowskiej wypełnia wymogi stawiane tego typu pracom i na tej podstawie wnioskuję o dopuszczenie jej autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego, w celu nadania Jej stopnia naukowego doktora.

Ponawiam też wniosek o publikację rozprawy.

Prof. dr hab. Jan Adamowski

Lublin 31 VIII 2018